

ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ - ҰЛЫ ГУМАНИСТ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНІҢ КЛАССИГІ

Нұрсейітова Перизат Ордабек қызы

Шыршық мемлекеттік педагогикалық университеті
Қазақ тілі және әдебиеті бағытының 1 - курс студенті

Жандос Абдазимович Байзаков

Ғылыми жетекшісі:

АННОТАЦИЯ

Қазақтың кемеңгер ойшылы Шәкәрім Құдайбердіұлы XIX ғасырдың бас кезіндегі әдебиет пен мәдениет қайраткерлері ішінде ақын халыққа кеңінен танылған, Абай заманына біршама жақын тұрған ірі тұлға. Сол кездегі әр түрлі дамыған демократиялық идеяларды, халықтың азаттығын ойлап, ғылым мен техника жетістіктерін дамуын аңсаған қоғамдық қозғалыстың аса көрнекті өкілдерінің бірі. Шәкәрім гуманистік адамгершілік идеяларды, әділеттілікті, адал еңбекті, зорлық-зомбылықты әшкерелеп, мейірімділікпен ақиқатты жақтаған ақын. Шәкәрім Құдайбердіұлының өзіндік ақындық тұлғасын танытатын лирикасына тән фәлсапашылдық, насихатшылдық, шежірешілдігі өз заманына сай қалыптасқан.

Кілтті сөздер: ұлы гуманист, философ, кемеңгер ойшыл, демократия, қазақ әдебиетінің классигі, шежіре, философия.

SHAKARIM KUDAIBERDIULY GREAT HUMANIST IS A CLASSIC OF KAZAKH LITERATURE

ААBSTRACT

The brilliant Kazakh thinker Shakarim Kudaiberdiuly is among the literary and cultural figures of the beginning of the 19th century. The poet is widely known to the

people, and he is quite close to Abay's time. He was one of the prominent representatives of the social movement, which thought about various developed democratic ideas, freedom of the people, and longed for the development of science and technology. Shakarim is a poet who exposes humanist moral ideas, justice, honest work, violence and stands for the truth with kindness. Shakarim Kudaiberdiuly's lyricism, which shows his unique poetic personality, is characterized by philosophicism, progandism and genealogy developed in accordance with his time.

Key words: *great humanist, philosopher, brilliant thinker, democracy, classic of Kazakh literature, genealogy, philosophy.*

Кіріспе бөлім: Қазақ әдебиетінің классигі Шәкәрім Құдайбердіұлы өнер-білім, ғылым үйрену мәселесін халықтың мүддесін, биік адамгершілік мақсат-мұраттармен байланыстыра қарайды. Халықты ескілік шырмауынан шығарып, өркениетке бастайтын бірден-бір жол өнер-білімге қол жеткізу, ғылым жетістіктерін игеру керектігін айтып, көрсетті. Қазақ қоғамындағы жағдайды, әлеуметтік ортаны, әртүрлі топтың өкілдерінің мінез-құлқын, іс –әрекеттерін жан жақты барлап, терең түсінген, көптеген шығармаларында шынайы бейнелеп берген. Ақынның діншілдігі, жаратушы Аллаға сенімі оның ойшылдығымен жалғасып, дүниеге көзқарасындағы бірлік-біртұтастықты танытады.

Негізгі бөлім: Шәкәрім Құдайбердіұлы қазіргі Семей облысында 1858 жылы 11 шілде күні дүниеге келді. Оның шын есімі Шаһкәрім. Шәкәрімнің әкесі Құдайберді Құнанбайдың Күңке деген бәйбішесінен туған, яғни Абайдың туған ағасы. Бес жасында ауыл молдасынан сабақ алады. Шәкәрім жеті жасқа келгенде әкесі қайтыс болады. Ол жетім қалған кезінде Абайдың тәрбиесінде болады. Абайдың ағасының зеректігінің арқасында хан сарайын байытқан Құдайбердіұлы заманында халық арасында білімді адамдардың бірі болды. Араб, парсы, түрік, орыс тілдерін жақсы білгендіктен шығыс пен батыс ақындарының шығармашылығын қызығып оқыды. Лев Толстойдың

шығармаларын аса жоғары бағалап, “Дубровский”, “Боран” атты шығармаларын қазақ тіліне аударды. Ақын өмір бойы өзін Толстойдың шәкіртімін деп санап, онымен хат жазысып жүрді. Шәкәрім шығыстың Қожа Хафиз, Науаи, Физули секілді жарық жұлдыздарының шығармаларын қастерлеп, қазақ тіліне аударды. Шәкәрім Құдайбердіұлының қаламынан туған терең ойлы, сыршыл лирик өлеңдер, “Қалқаман- Мамыр”, “Еңлік-Кебек,” “Нартайлақ-Айсұлу” сияқты оқиғалы дастандар, “Әділ-Мария” романы және басқа да прозалық туындылар, аудармалар, тарихқа, философияға қатысты еңбектер, сазды әуендер туды. 1912 жылы Семей қаласындағы “Жәрдем” баспасынан “Қазақ айнасы”, “Жолсыз жаза яки кез болған іс”, “Үш анық”, “Мұсылмандық шарты”, “Ләйлі-Мәжнүн” сияқты шығармалары жарық көрді. 1978 жылы Ленинградта шыққан “Поэты Казахстана” деген жинақта ақынның бірқатар өлеңдері жарық көрді. Шәкәрім Абай үлгісіндегі реализмі алдымен азаматтық лирикасынан көрінді. Өз заманының көзі ашық, көкірегі ояу азаматы ретінде өз халқының басындағы нақты жағдайды көре білді. Осы бағыттағы барлық ой пайымдарын лирикасына нәр қылып құйды. Ақын лирикасының басты объектісі-адам деп білді. “Ескіден қалған сөз теріп”, “Сәнқойлар”, “Еріншек”, “Құмарлық”, “Бір сал мойын сал келер” сияқты өлеңдерінде ақын замандастарының бойындағы кемшіліктер сыналады. Шәкәрім надандықтың негізін осылардан көреді. Бұл өлеңдерінің барлығында шыншылдық пен сыншылдық бар. Шәкәрім Құдайбердіұлы жиырма жасында болыс болады. 1881 жылы Абайдың ақылымен болыстықты Оспанға өткізеді. 1905 жылы Абайдың айтуымен қажылық сапар шегіп, Меккеге барады. Бұл сапарынан пайдаланып, ақын өзінің байырғы арманын жүзеге асырады. Стамбул, Париж кітапханаларынан туған халқының тарихына байланысты кітаптарды оқып, сол жинаған мағлұматтар негізінде “Түрік, қырғыз, қазақ хандар шежіресі” атты кітабын жазады. 1908 жылы Шәкәрім сахарда сирек кездесетін мінез көрсетіп елсізге шығады, “Саят қора” деп аталған үйде жалғыз жанұясыз тұрады. Сонда да ол халқынан рухани бөлектенген жоқ. Ақын 1917 жылғы революция таңын жарқын үмітпен қуана қарсы алды. Соған орай “Бостандық туы жарқырап”,

“Бостандық таңы атты” деген революцияға арнаған жырларын жазды. 1918 жылы ақпан айында ол адашордашылардың шақыруымен Семейге келеді. Жолшыбай Семейді қызыл алғанын естіп барады. Алашордашылар Шәкәрімді сыртынан сот етіп сайлаған екен, ойында еш нәрсе жоқ ақын көне салады. Бірақ көп ұзамай, сол жылы маусымда Семейді қайта ақтар басып алады. “Оған тағы құл болдық, сатылған малмен пұл болдық” деп ақтардан көңілі қалған ақын еліне оралады. Күзде ол тағы да Семейдің құм көшесін таптайды. Орынбордан қашқан Алашорда үкіметі келіп, өз беделін өсірудің бір амалы есебінде ақынды қалаға шақыртқан екен. Бұл жолы Шәкәрімнің Алашорда бір бөлек, қауымның ойы өзгереді екеніне көзі жетеді де, ескілікті қайта жаңғыртқысы келгендерге наразылық білдіріп, еліне тартып отырады. Ол ауылда жүріп те ақтардың салған ойранының куәсі болады. “Қалаға қызыл орнығып, әділет атты жол шығырып, айтылған боран өтті тез” деп қуана қорытады. Кейін Шәкәрім Құдайбердіұлы осы бір аласапыран кезінде аз уақыт болса да адасуы оның былайғы тағдырына ауыр тиді. Ол революционер ақын болған жоқ. Ағартушы, демократ өресінде қалып қойды. Шәкәрім Құдайбердіұлы 73 жасында ақын жазалаушылар атқан оққа ұшырайды. Бұл сұмдық оқиға 1931 жылы 2 қазан күні болған. Шәкәрімнің денесі жапандағы құр құдықта көмусіз отыз жылдай жатады. Кейін ғана жазалаушы отрядтан аман қалған Ахат деген ұлы Шәкәрімнің қалған сүйектерін арулап, дұғасын оқып жерлейді. “Халық жауы” ретінде айыпталып, бірнеше жыл бойы шығармаларын оқуға тыйым салынады. 1988 жылы ақын есімі толық ақталады.

Қорытынды бөлім: Шәкәрім Құдайбердіұлы заманынан озып туған зор талант иесі, небір қиыншылықты күндерді басынан өткізсе де, тағдыр тауқыметіне қарсы тұрып, талмай ізденіп, ерінбей еңбек етіп, соңына аса бай мұра қалдырып кетті. Ұлы Абай өнегесін бойына сіңіріп өскен дарынды ақынның өлең-жырлары халқының рухани қазынасына айналды. Ақынның қалдырған мол мұрасы сан алуан, ешқашан жойылмайтын мол қазына.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. А. Еспенбетов *“Шәкәрім және монографиялық зерттеу” Алматы 2008 жыл*
2. Қ. Сүйіншалиев *“Қазақ әдебиетінің тарихы” Алматы 2006 жыл*
3. *“Бес ғасыр жырлайды” Алматы 1989 жыл*